

LÉGMÁN ANNA¹

FEJNÁTHA – EGY FILMRŐL

FILMISMERTETÉS

Gamma Bak (2010): Fejnátha (Schnupfen Im Kopf/Headcold)

Hogyan élhet ma egy pszichiátriai betegként diagnosztizált ember? Ki ő és miért őrált meg? Egyáltalán: mit jelent megőrlüni, mi a téboly, milyen lehet az örület belülről, és mi látható belőle kívülről? Betegség, állapot, menekülés, vagy valami egészen más? Kérdések, melyek a filmet nézve kavarnak bennem.

Különböző nyelvek (angol, német és magyar), országok (Németország, Kanada, Magyarország) és filmes stílusok között ugrálunk térben és időben. Gammával az 1990-es években fiatal lányként találkozunk, aki az identitását, önmagát keresi családjá árnyékában; majd az idősebb, már mentális betegnek diagnosztizált Gammával a 2000-es években, aki immár betegként mesél azokról az eseményekről, amik ide juttatták őt. Hol játékfilmben vagyunk – Gamma főszereplésével –, hol dokumentumfilmben, amelyben a család, a környezet mesél Gammáról, arról, hogy mások hogyan látják őt, mit látnak belőle; hol pedig egy önvallomásba csöppenünk, egy naplóba, amelynek készítője a kamerán keresztül igyekszik megmutatni önmagát másoknak és saját magának. Vissza-visszatérő motívum az utazás – Gamma legfőbb lételeme ugyanis az úton levés, s úgy tűnik, épp a betegség az, ami hosszabb pihenőt, vagy talán a végállomást jelentheti számára. Folyamatosan úton vagyunk mi, nézők is Gamma világában.

Az, hogy kivé leszünk, mi történik velünk, hogyan látnak minket mások, vagy hogy mi hogyan látjuk a világot, benne önmagunkkal, elválaszthatatlanul a többiektől, akik körülöttünk, velünk élnek, s akik néha ellenségesen, néha támogatóan, néha szinte teljes közönnyel vesznek részt életünkben, és elválaszthatatlanul a környezettől is, ahol éppen vagyunk, amit alakítanak a többiek s mi magunk is. Gamma életének főbb állomásai és szereplői, helyek és emberek villódnak a filmvászonon, otthonok és a család, barátok, akik vele, mellette voltak akkor is, mikor megbolondult.

Eséssel kezdődik a film, Gamma beesik egy lakás ajtáján, és ezt az esést követhetjük végig a film során, le, egészen a legaljáig, a zárt osztályig, ahonnan már nem lehet mélyebbre s tovább zuhanni, hiszen szorosan egy ágyhoz kötözik. Hova kerültünk? A pszichózisokról, a kórházról és a gyógyszerekről szól ez a film, arról, hogyan vált mentális beteggé Gamma, vagy egy lány története ez, aki megpróbál otthonra lelni, egy biztonságos helyre, ahol nem kell állandóan úton lennie, ahol megpihenhet végre? Meg akarja érteni, mi történt vele, meg akarja találni önmagát, vagy pusztán arra vágyik, hogy végre rá figyeljen mindenki, vele törődjön a család, a barátok, a nagyvilág?

Gamma maga betegségtörténetként meséli a filmet: számára a betegség az, ami életeseményei biztos magyarázatát nyújtja, ami egyfajta menedéket s felmentést adhat önmagának és másoknak is, ahol végre fellélegezhet, megállhat egy pillanatra, s ahol nincs tovább, s hova zuhannia. Olyan ez, mint a nátha, amely a fejben keletkezett, az agy betegsége, amiről senki sem tehet, s amit az orvostudomány a gyógyszerekkel csak kezelni tud, gyógyítani nem. Ha pedig az örület mindennek ellenére tovább fokozódik, s a beteg kezelhetetlenné válik, akkor végső soron a kórház, a zárt osztály, az ágyhoz kötés marad. Mindez mintha azt mutatná, hogy nincsenek tényleges eszközök a közösségben a téboly betegségeként való kezelésére, csak gyakran megalázó, antihumánus eljárások léteznek, amikkel megpróbáljuk leplezni, takargatni, láthatatlanná tenni, kontrollálni az örületet, s az örület hordozóját, a betegnek diagnosztizáltat.

A domináns betegségtörténet mellett más magyarázatok is felsejlenek a filmben. Gamma nem zárja ki a sajátjától eltérő válaszok megjelenését, nem akar részletes receptet adni senki számára sem. Ő csak egy a sok szereplő közül, s mindenki a saját nézőpontjából, szemüvegén keresztül tekint Gammára, a lezajlott eseményekre.

Fontos a családtörténeti szál: Gamma egy 1956 tájékán emigráló zsidó férfi és nő már Németországban született gyermeke. A 20. századi történelem, a családi múlt is a történések megkerülhetetlen része. Gamma nem beszél magyarul és soha nem élt Magyarországon. Ez azonban úgy tűnik, nem segíti őt a múlttól való elszakadásban, a múlt lezárásában, épp ellenkezőleg: Magyarország mintha folyamatosan egyfajta veszteségként, hiányként jelenne meg a filmben, az otthontalanság egyik alapvető kifejeződéseként. Van egy magyar féltestvére, Zsófia, aki sokáig nem is tudta, hogy Gamma létezik valahol a nagyvilágban.

Kiskorától kezdve mintha állandóan egyik helyről a másikra cipelték volna őt, sokat költözködtek, s úgy tűnik, felnőve is az állandó utazás a legmeghatározóbb (vagy talán az egyetlen ismerős) életforma számára. Gamma Németországban és Kanadában nőtt fel, anyanyelvi szinten beszél németül és angolul, mégis úgy tűnik, hogy otthonra

¹ MTA Szociológiai Kutatóintézet

sehol sem lelt igazán. Sokáig az anyjával kettesben élt Németországban, s egy barát elmondása szerint az anya mindig idegen maradt ebben az országban. Gamma Kanadába csak vendégként érkezik a filmben, az érettségi találkozájára. Talán egykor otthona volt ez a hely, de most már csak az emlékek maradtak, a többi elmúlt, véget ért.

Gamma lenne a leggyengébb, legérzékenyebb tagja a családnak? A családi terhelttség, az otthontalanság bolondította meg? Az örület menedék számára, egyfajta biztonságos otthon, ahol ismét gyermek lehet az anyja óvó, ápoló gondoskodása mellett, ahova a családi, társadalmi elvárásoktól, az otthontalanságtól menekülhet? Esetleg az örület segítségével, kilépve a család árnyékából, a figyelem középpontjába kerülhet, s végre megmutathatja önmagát másoknak?

2002-től követhetjük végig Gamma betegségtörténetét, ekkor kapta első idegösszeomlását. Megmutatja, hogyan éli meg pszichózisát, mit jelent számára ez a betegség, hogyan változott az élete. Hirtelen kezdődött, egyik napról a másikra nem tudott többé a hétköznapi életben működni, kimenni az utcára, elveszett a biztonságérzete, nem mozgott többé otthonosan az őt körülvevő világban, s mindenáron azt akarta, hogy tartsák bent a kórházban. Az első pszichózisát követően környezete középpontjába került, mindenki elzarándokolt hozzá a kórházba, végre csak rá figyeltek egy pillanatig. Anyja ápolta őt, s ismét gyermekké válhatott, aki mindenféle felelősség nélkül az anyja által teremtett biztonságos világban élhet otthon.

A téboly az identitásvesztés megtapasztalásával jár, Gammának egy új, ellentmondásokkal teli betegidentitást kellett alkotnia. A betegléte alapvetően megalázónak tartja, a kórház körülményeit embertelennek; a zárt osztályon rendszeresen bepisilt, nem tudott járni egyedül, kimenni a wc-re, fürödni; mindig elesett, lezuhant az ágyról, míg végül napokra az ágyához kötözték. A személyzet nemigen figyelt rá, bár a körmét valaki rendszeresen levágta. Állandóan be volt gyógyszerelve – egy ideig infúzióon keresztül –, s azóta is folyamatosan gyógyszereket kell szednie.

A filmben túlnyomórészt már ezzel a beteg Gammával találkozunk, aki arról mesél, hogyan éli meg betegségét, hogyan tud beszélni, filmet készíteni magáról. Mintha a film terápiaként is működne számára, ami segíthet, de akár árthat is. Belülről mutatja meg magát, ugyanakkor kívülről, a film főszereplőjeként szemlélheti saját magát is, belemerülhet élettörténetébe, s el is távolodhat attól, készítője s ugyanakkor külső

szemlélője is egyszerre élete filmjének, történetének, betegségének. Önmagát kínálja fel nekünk kendőzetlenül, teljes meztelenségében, leghőbb vágya, hogy lássuk, értsük, elfogadjuk őt olyannak, amilyen.

A film legintimebb pillanatában Gamma ruha nélkül, meztelenül jelenik meg, a gyógyszerektől elhízva, mégis gyönyörűen, mint egy festmény. Beállított, tudatosan kitalált, intellektuálisan megalkotott kép ez, a család értelmiségi hagyományaihoz hű alkotás, mégis megkapóan őszinte, intim betekintés Gamma gyógyszerektől megváltozott, elhízott testére, önmagára. Hiszen a betegséggel, az állandó gyógyszereszedéssel nem csak új identitást, hanem új testet is kapott: a fiatal, vékony, vonzó Gamma helyére egy idősebb, kövér, beteg Gamma lépett, egy másik ember, s a filmben tökéletesen nyomon követhetjük ezt a kettősséget, hiszen mindkettőjünkkel találkozunk.

Gemma számára a legnehezebb a gyógyszerekkel való együttélés: élni és érezni akar, boldog és szomorú lenni, ennek lehetőségét azonban a betegség, sőt, talán nem is maga a betegség, hanem elsősorban a gyógyszerek, elveszik tőle. A film részletesen bemutatja, hogyan próbál meg leszokni, s végül hogyan kezd el a kísérletezés harmadik napján ismét gyógyszereket szedni.

Vajon hogyan lehet szembenézni mindezzel, az elveszett évekkel, ahogy ő fogalmaz: azzal, hogy neki a család, a gyerekek helyett idegösszeomlásai voltak? Rádöbbenni saját testének átalakulására, szembesülni a gyógyszerek mellékhatásaként bekövetkező elhízással, leszámolni azzal az illúzióval, hogy neki nem számít a vonzó külső, a fiatal test? Hogyan tud együtt élni a betegséggel, hogyan tudja elfogadni ezt az új, idegen testet s identitást?

Gamma jelenleg pszichiátriai betegként filmeket forgat Németországban, megpróbálja ilyenformán feldolgozni a vele és a családjával történeteket, saját élményeit, tapasztalatait, betegségét. Azzal foglalkozik, amit szeret, értelme és célja van életének, s olyan emberek vannak körülötte, akik segítik, támogatják őt.

A film nem követeli meg tőlünk, nézőktől, hogy azonosuljunk a mondanivalójával, mégis bevon minket az örületről folyó diskurzusba. Nem ad kész, végleges válaszokat, ugyanakkor nekünk, nézőknek is felkínálja a lehetőséget, hogy elgondolkodjunk, hogy véleményt alkossunk, hogy választ keressünk a filmben felvetett kérdésre: mi az örület?

Különböző korokban különbözőképp értelmezték a fogalmat, s többféle megközelítés jelenik meg a filmben is. Talán a téboly egyik lényegi meghatározója éppen az, hogy teljes egészében soha sem interpretálható, ezért sokféleképpen magyarázható. Gamma háttérbe szorítja az interpretáció kérdését, ehelyett elsősorban önmagát, saját tapasztalatait mutatja.

Az örület a magyar társadalom számára többé-kevésbé láthatatlan jelenség: amióta egykoron a pszichiátriatudomány keretei közé utalták, az örültek mintha a közösségből, társadalomból számúzva, elkülönítve élnének a pszichiátriai ellátórendszer védőszárnyai alatt. Többnyire félelmetes, veszélyes, kiszámíthatatlan lényekként tekintünk rájuk, akiknek az élményei nem megérthetőek, történeteik másokkal nem megoszthatóak. A *Fejnáthát* nézve azonban úgy tűnik, hogy a téboly élménye is megosztható másokkal, megérthető és átértezhető, olyan tapasztalat, amely gazdagíthatja közös világunkat, s amelyet nem kell feltétlenül kirekeszteni, elfedni, láthatatlanná tenni.

Köszönet Gombos Gábornak és mindenkinek, aki megosztotta velem gondolatait a filmről!